

Eleştirel Tarih Yazıları

Mete Tunçay

Yayına Hazırlayanlar:

H. Bahadır Türk ve H. Emrah Beriş

İÇİNDEKİLER

Mete Tunçay'ın veya Eleştirel Tarihin Açtığı Yol	9
Sunuş	11

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E

Türk Siyasal Düşüncesinin Son Yüz Yılında Üç Ana Yönelimin Ortak Çıkmazı: Dogmatizm	16
1293 Kanun-u Esasisi'nin Son Tâdilleri	23
Osmanlı Devleti'nde Sol Akımlar ve Partiler	32
Hüseyin Hilmi Çevresi ve Osmanlı Sosyalist Fırkası.....	45
Siyasal Miras	54
Siyasal Gelişmenin Evreleri	60
Ankara İstiklâl Mahkemesinde Bir Heyeti Fesadiye Davası ve Kuvayi Milliye.....	112
Ek.....	131

İKİNCİ BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİ ve KEMALİZM

Tek Parti Döneminde Basın	136
Atatürk'e Nasıl Bakmak.....	143
Atatürk'ün Yöntemi ve Yönetimi Üzerine.....	151

Atatürk Konusunda Yanıtlara Yanıt.....	161
İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama)	172
Sol Kemalizm'e Bakıyor'dan [Bir Söyleşi] Mustafa Suphi Öldürülmeseydi	180

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SİYASAL KÜLTÜR

Laiklik	196
Laiklik ve Halkçılık	203
Türkiye Cumhuriyeti'nde Siyasal Düşünce Akımları.....	215
İstanbul Adaları [Rumlara Dair]	224
Yahudiler Üstüne Bir Söyleşi	231
Ermeni Sorunuyla İlgili Bir Söyleşi	245

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN EĞİTİM SORUNUNA BAKIŞLAR

Eğitim, Özellikle Yüksek Öğretim Üstüne Düşünceler.....	256
Tarih Yazımının Bazı Sorunları Üstüne Düşünceler	266
İlk ve Orta Öğretimde Tarih.....	274

BEŞİNCİ BÖLÜM

KİTABİYAT

Mahmut Goloğlu'nun Son Eseri: Demokrasiye Geçiş: 1946-1950	290
(İstanbul, Kaynak Yay., 1982), 318 S.....	290
Atatürk ve Tanyol	296
O Zaman Öyle [mi] Gerekiyordu [?]	305
Niyazi Berkes'in Siyah-Beyaz Anıları.....	312
Karabekir'in –Uğur Mumcu'nun İzin Verdiği Kadar– Anlattıkları.....	317
Birinci Meclis	320

Mete Tunçay'ın veya Eleştirel Tarihin Açığı Yol

12 Eylöl1980 askerî darbesi sonrasında başlayan tarih araştırmaları ve tartışmaları furyası günümüzde de devam ediyor. 1980 sonrası her siyasi, fikrî ve toplumsal hareket kendisini resmî tarih ve ideoloji ile hesaplaşmaya veya en azından mesafe tayin etmeye mecbur addetmeye başladı. Ancak bu tartışmalar çok verimli neticeler doğurmadı. Hatta provakatif üslupları ve apaul bakışlarıyla bu tartışmalar resmî tarih ve ideolojinin yeniden üretimine katkıda bulundular. Böylece tarihin bir “inanç alanı” olduğu kabulü değişmedi. Bu kabul değişmeyince de, tarih araştırmalarının bir önemi kalmıyordu. Tuttuğu takıma uygun bir tarih anlayışı şeması taraftara yetiyordu ...

Elbette bu yaygın anlayışın dışında tarihçiler ve tarih çalışmalarından bahsetmek de mümkün. Elinizdeki kitap, bu tür çalışmalarda bir öncü hüviyetiyle temayüz eden Mete Tunçay'ın önemli makalelerinin derlemesinden oluşuyor. *Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)* adlı kitabıyla tek parti dönemi araştırmaları hakkında yeni bir çığır açan Tunçay'ın *Eleştirel Tarih Yazıları* kiti-

bı da bu vadiyi derinleştiriyor. Her biri konusunda klasikleşen bu makaleler, siyasi tarihteki süreklilik ve kopuşları siyaset ve sosyal bilimlerin kavram ve yaklaşımlarıyla ama muhakkak ziyadesiyle malzeme kullanarak yapıyor.

Bu hâliyle *Eleştirel Tarih Yazıları*, Tunçay'ın açtığı yoldan gelecek tarihçiler için hesaplaşılması ve aşılması gereken bir düzey ortaya koyuyor. Bu düzey, Türkiye'deki tarih anlayışının değişmesinin somut tezahürlerinden birini ifade ediyor. Bugün tarih merakı 1980'lerden daha verimli sonuçlar doğuruyor ve "inanç alanları" dışında müzakere edilebilir bir tarihten bahsedebiliyorsak, buraya Mete Tunçay'ın çalışmalarının açtığı yoldan geldiğimizi de teslim etmeliyiz.

MURAT YILMAZ
Dr, Siyaset Bilimci

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E

Türk Siyasal Düşüncesinin Son Yüz Yılında Üç Ana Yönelimin Ortak Çıkmazı: Dogmatizm*

Türkiye yüz yıldır, sırasıyla İslâmcı, Pozitivist-Batıcı ve Sosyalist olmak üzere üç düşünce ikliminde yaşamıştır dersem, sanırım, çok yanlış bir genelleme yapmış olmam. Bunların bağdaşmaz olduklarını, birbirleriyle eşit ağırlık taşıdıklarını, Türk düşüncesinin bu evrelerden birini tamamladıktan sonra ötekine girdiğini, üçünün benzer ölçülerde yaygınlık kazandığını, yüz yıldan beri başka hiçbir düşünce akımı doğmadığını söylemek istemiyorum. Yalnızca, bunları ana yönelişler olarak ayırmak bana önemli göründü.

Türk düşüncesi, en azından yüz yıldır, hemen hiçbir alanda gerçek anlamıyla yaratıcı olmamıştır –ne özgün bir kuramsal yapı ortaya koyabilmiş, hatta ne de yabancı kökenli bir düşünceyi yerli koşullara uyarlamakta ciddi bir başarı gösterebilmiştir. Aydınlarımız genellikle, *epigon* olmaktan ileri gidememiştir.

Bu iki tespiti şöyle bağlayacağım: Çağdaş Türk düşüncesindeki üç ana akım içinde, dogmatizm ortak bir parantez meydana getirmektedir. Düşünürlerimizin benimsedikleri görüşlere dogma-

* *Felsefe Kurumu Seminerleri* [1974] (Ankara: TTK Bas., 1977), s. 15-21 / *Bilineceği Bilmek*, (İstanbul: Alan Yay., 1983), s. 30-35

tikçe bağlanmaları, eleştirici ve dolayısıyla yaratıcı olmamalarına yol açmıştır. İşte, burada savunmaya çalışacağım tez, en sivri bir biçimde böyle özetlenebilir.

Hemen söyleyeyim ki, bu bir çeşit özeleştirmedir. Bununla, Türk düşüncesine karşı haksızlık etmeyi amaçlamıyorum. Hatta, nedeni ve çarelerini araştırarak dogmatiklikten kurtulabileceğimiz gibi, safdilce bir umudum da var.

Önce, dogmatizmden ne anladığımı açıklamaya çalışayım. Dogmatizm, kuşkuculuğun karşı kutbudur. Bu bakımdan önkoşulu, “insanlarca bilinebilecek nesnel gerçeklerin varolduğu” yolunda epistemolojik/ontolojik bir metafiziği kabul etmektir; bundan sonra “nitekim, o gerçeklik falan kuramla *yanılmaz*, sarsılmaz bir biçimde kavranmıştır” dersek, dogmatik bir tutum takınmış oluruz. Verdiğim tanımda önemli olan, yanılmazlık, sarsılmazlık iddiasıdır; yoksa onun yerine “hipotetik” bir tutum takınılsa, pekâlâ bilimsel bir kalıba uyulmuş olurdu.

Daha basitçe, dogmatizm kavramının herhangi bir alandaki herhangi bir kuram üstünde inatla direnmek anlamına geldiğini görüyoruz. Ama acaba bu, bazı alanlarda geliştirilen kuramların yapısal gereği midir? Öyle olduğunu sanıyorum. Her türlü düşünce gerçeğe erişmek ister; ama gerçeği bilgi yoluyla değil de, inanç yoluyla kavramaya çalışan yaklaşımlarda, yani bilime karşılık dinde dogmatizm doğaldır.

Bilim alanında akıl, din alanında duygu egemen olduğu için, inanılan gerçekler yanılmaz, sarsılmaz gerçeklerdir; bilinen gerçeklerse, ancak yanlışlıkları ortaya çıkarılıncaya değin öyle imişler gibi kabul edilir.

Bu basmakalıp sözlerden sonra, şurasını önemle belirtmek isterim ki, insandan çıktığına göre, hangi alanda olursa olsun, her kuramın dayandığı bir “inanç sistemi” vardır. Bunların yanlışlığı

akılla gösterilemez; dolayısıyla, bilimsel kuramların gerisindeki inançlarda dogmatizmden büsbütün kurtulmayı bekleyemeyiz. Ancak bu değer yargıları, kalmaları gereken yerden öteye, kuramın ampirik ya da rasyonel olması gereken asıl bedenine karışır- sa, işte o zaman kötü olur.

Vahiye dayanan dinlerin, hatta ayrıntılar bir yana, salt Tanrı inancının (deizmin) ciddi olarak savunulabileceği kanısında deği- lim. nk, temel varsayımları, ya ilkece bilinebilir nitelikte olan, ama şimdilik bilinmeyen, ya da zaten bilinemeyecek soruların (oğu kez, sözde-soruların) inanç yoluyla cevaplandırılmasına dayanmaktadır. Fakat bundan sonra, bir anlamda i tutarlılıkları olduğunu, hiç değilse özlerine dokunmadan kendi ilerinde tu- tarlı bir biçimde yeniden formüle edilebileceklerini söyleyebiliriz.

Dogmatizmin, böylece dinsel bir kuramda, bağışlanabilirlik anlamında olmasa bile, alışılmışlıktan gelen bir doğallığı vardır. Zihin zevkimizi, asıl, din-dış alanlardaki dinsel tutum incitmek- tedir. Burada, İslamiyet'in akılcı bir din olduğu iddiasını tartişma- ya gerek görmüyorum. Bütün dinlerin tarihlerinde zaman zaman akılla temellendirmeye çalışıldığını biliyoruz; ama böyle çaba- lar hem gerçekte dinin özüne aykırı, hem de boşunadır. Ayrıca, İslam'ın Tanrı sözü sayılan kutsal kitabında son derece ayrıntılı kurallar konulmuş olması, başka dinlere oranla onun daha dog- matik bir nitelik taşmasını zorunlu kılmaktadır.

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde Osmanlı-Türk düşünce- sinin ne lde İslamcı olduğunu uzun boylu anlatmayacağım. şu kadarına dokunmakla yetineyim ki, İslam renk, yalnız Batı etki- sinde ağdaşlaşma eğilimini temsil eden ilericilerin karşılaştıkları tepkide değil, bu ilericilerin kendilerinde de vardır. Hem galiba, siyasal kş yıllarında İslamlığın üstünde eskiden daha çok du- rulmuş, dine daha çok önem verilmişti. Batıcılığın bizde İslam'a karşı döndükten sonra bile, dogmatik bir tutumla benimsenmesi,

belki kendi iç nedenleri kadar, uzun yıllar İslâmcılıkla yanyana ve onunla uzlaştırılarak savunulmasından ileri gelmiştir.

Bu noktada iki şey söylüyorum: Biri, Türk Batıcılığının pozitivist olduğu; öteki, pozitivistimin dogmatizmi içerdiği. Bizim Batıcılığımızın, özellikle İttihat ve Terakki ideolojisinin bir devamı olarak görünen Kemalizmin pozitivistliği benim fikrim değildir. Fikir tarihçilerimiz çoktan bu tanımlamada birleştiler. Batı düşüncesinin mutlaka pozitivist olması gerekmez, elbette. Fakat pozitivistimin, Batı'da 1789 öncesinin Akıl ve Aydınlanma çağlarının meşrû çocuğu olduğunu, onların iyimser akla inançlarını sürdürdüğünü, bizim de siyasal ve toplumsal yapımız gereği, özellikle 1789'u hazırlayan düşüncelerden etkilendiğimizi unutmamalıyız. Dinden, böyle bir kesin metafizik-düşmanı programa geçmek, eskilere pek zor gelmiş olmamalı. Öyle ki, terminolojinin bile değiştirilmesi gerekmemiş, yalnız bazı kavramlara yeni bir yorum getirilmiştir. Din yerine, bilime inanılmıştır. Atatürk'ün "Hayatta en hakikî mürşit ilimdir" sözünü alalım. Buradaki *ilim* yeni bir terim değildi, din bilimi demekti; onun için böyle söylendiğinde, çarpıcı bir yanı yoktu: sanki dinin üstünlüğü bir kez daha açıklanmış oluyordu. Aynı sözdeki irşat etme deyimine de dikkatimizi çekmek isterim. Ayrıca, "aydın" diye çevirdiğimiz "münevver" terimi de, bu yönden son derece ilginçtir. Batı dillerindeki zekâ adamının yanında, bizim Tanrısal ışıkla aydınlanmış adamımız buram buram din kokar.

Positivistimin dogmatikliği içermesi, bir genel felsefe sorunu. Onun için, şimdi bu noktayı tartışmam gerekli değildir, sanırım. İngilizce sözcüklerin özdeş ve anlamdaşlarını veren *Roget's Thesaurus*'ta 'dogmatism'in karşısında şunlar yazılı: Pozitivism, pragmatizm, keyfilik, diktatörlük...

Bu sunuş içinde sosyalizm konusunu en sona bıraktım, çünkü sosyalist akım ülkemizde İslâmcılıktan da, Batıcılıktan da daha yeni. Ama dogmatizm sorununu düşünürken, benim kafamdaki

sıra bunun tam tersineydi. Kendimi içinde saydığım sosyalistliğin bazı kanatlarındaki dogmatizmden huzursuzluk duymakla başladım. Türkiye’de solun gelişmesi açısından en kritik bir dönemde, yani 1970 sonlarıyla 1971 başlarında, dogmatik kanatların, tartışmaya, düşünmeye açık, daha hoşgörölü gruplara ağır basmasına üzölüyordum. Evet, sosyalizmin başka ölkelerde de dogmatik türleri –yahut siz de benim gibi sosyalizmi tek bir akım sayıyorsanız, yorumları– vardır. Türk sosyalizmindeki dogmatik eğilimin başka ölkelerdeki bu dogmatizmlerden esinlenmiş, onlara öykünme yoluyla meydana gelmiş olması, kolay ve doğru bir açıklamaydı. Ama bununla yetinmek istemedim. Ölkemizde sosyalist düşüncüyü benimseyenlerin büyük bir çoğunluğu dogmatik tutumu seçiyorsa, bu olgunun bir nedeni olmalıydı. (“İşin kötüsü” mü diyeyim, yoksa “Neysel ki” mi bilemiyorum: sosyalistler arasındaki dogmatizm tek yönlü de değildi.)

Solda da niçin çoğunlukla dogmatik modellerin seçildiğini açıklamak isterken, aklıma bizdeki Batıcılığın laik bir İslâmlık olduğu gibi, bu çeşit sosyalistliğin de yeni bir eski tür Batıcılık olabileceği geldi. İtiraf ederim ki, bu koşulluğu bana düşündüren, bazı sosyalist eylemci gençlerin, özü itibariyle bizim tek parti ideolojisini diriltmek isteyen birtakım cuntacı çevrelerle güç birliği yapmaya kalkışmaları olmuştu. Madem ki, onlarla anlaşmayı umabiliyorlardı, öyleyse ortak bir yanları bulunmalıydı. Bu ortak yanın, metodolojik açıdan “dogmatizm” olduğuna karar verdim.

Sosyalizmin, biliyorsunuz, bilimsel bir sistem olma iddiası da vardır. Birçokları, bundan, insan toplumlarının gelişme çizgisi içinde sosyalizmin kapitalizmi izleyen bir evre olmasını, öznal etkenlerden bağımsız olarak gerçekleşme zorunluluğunda bulunmasını anlarlar. Bana bu daha çok, tarih felsefesine giren bir varsayım gibi görünüyor. Öte yandan, sosyalizmin gerçekten bilimsel bir yanı olduğunu da düşünüyorum. Bilimsellik, herhâlde

sosyalizmin dayandığı değer yargılarında değildir. İnsanların insan olma sıfatıyla eşitliği, bilimsel bir önerme değil, bir ahlâk kuralıdır. Bu gibi değerler üstüne kurulu olan sosyalizmin, ancak ekonomik ve toplumsal güçleri çözümleyişi bilimsel olabilir. Bundan sonra, sosyalist bir düzenin kurulması için neler yapılması gerekeceğini belirten “eylem kılavuzu” bölümü ise, mantıksal bir çıkarımdan ibarettir.

Sosyalizm bize, toplumların maddî temelinin üst yapılarını belirlediği gibi bilimsel bir yaklaşım öneriyor. Bu çerçeve içinde, toplumumuzun çözümlemesini yapmak, ekonomik güçlerin ve sınıfsal ilişkilerin niteliğini ampirik olarak saptamak, bize düşmektedir. Bunlar, ayrı yerlerde ve zamanlarda doğal olarak başka başkadır. Böyle bir görecelik değeri yokmuş gibi, diyelim, 1920’lerin Çini’nde kurulan bir sosyalizme geçiş modelini, 1970’lerin Türkiye’sinde uygulamaya kalkışmak düpedüz dogmatiklik olur. Tıpkı, 1820’lerin Fransası’nda, 1870’lerin Almanyası’nda geçerli bir modeli 1920’lerde, 1930’larda Batılılaşmak için Türkiye’de yürütmeye kalkışmak gibi.

Sosyalizmin tarihinde ünlü bir sorun, tek ülkede kurulup kurulamayacağıydı. 1840’larda, Marx ve Engels, kapitalizmin o zamanki koşullarına bakarak böyle bir şeyin olamayacağını düşünmüşlerdi. 1920’lerde ise, Lenin ve Stalin, dünyada tekelci kapitalizm dönemine girildiğini söyleyerek, yalnız başına Rusya’da sosyalizmin kurulabileceğine karar verdiler ve ustalarının yargısıyla kendilerine karşı çıkanları dogmatiklikle suçladılar. Kapitalizmin nitelik değiştirmesinin, buna gerçekten izin verip vermediğini tartışmayacağım; fakat savundukları ilke haklıydı: ilgili koşullar değişince, sonuç da değişebilir.

Sosyalizm ve dogmatiklik konusunda, ele alınacak daha birçok sorunlar var. Bunların ayrıntılarına girmek istemiyorum. Yalnız, sosyalizm-düşmanlarının öteden beri ileri sürdükleri bir nokta-

ya dokunmadan geçemeyeceğim. Sosyalistler kendi saflarında dogmatikliğe karşı çıkararak, ellerindeki kuramın eleştirici ve yaratıcı bir biçimde uygulanmasını savundukları zaman, hasımları bu esnekliğin, sosyalist öğretinin yanlışlığının kanıtlanmasından kurtulmak için benimsenmiş bir kolaylık olduğunu söylerler. Bir kurama ne yapılırsa yapılsın yanlışlığının kanıtlanamayacağı bir esneklik vermek elbet yine dogmatizm olur.

Bence, sosyalist kurama belli bir değerler sisteminin geekleştirmesinin aracı diye bakılmalı, kendi içinde bir amaç olmaya dönüştürülmemelidir. Bugün dayandıkları kavramlar ve çıkarımlar, geekler karşısında işe yaramaz hale gelirse, onlarda ısrar etmenin ne anlamı olur? Evet, bilimsel bir kuramı bile, dogmatikçe savunarak bir din haline getirmek mümkündür. Ama böyle bir şey olursa ve olmuşsa, suç kuramın değil, onu bu yolda kullananlarındır.

Moda akımlar değişse de, dogmatizmin aramızda başat bir eğilim olarak hüküm sürmesi, sanıyorum, geçekten düşünmenin zor bir şey olmasından ileri geliyor. Dogmatik olmak için, çoğu kez, uslu bir çocuk gibi söz dinlemek yeter; dogmatik olmamak için ise, deneye yanıla düşünmeyi öğrenmek gerekir. Buysa, özgür bir siyasal ve toplumsal ortamın varlığına bağlıdır. Türkiye’de özgürlük sürekli olmamış, kısa dönemler hâlinde parıldayıp sönmüştür. Öte yandan, bağımsız düşüncenin bir ön koşulu olan topluma başkaldırma eğilimi bile, bizde yine başkalarına öykünmeden ibaret kalmış, bir türlü kendimize özgü biçimler kazanamamıştır. Sırtı parkalı, ayağı postallı genç, nerede var diskotek düşkünü akranları kadar özgünlükten yoksundur, âdeta onun kadar kolayına kaçmaktadır.

Sözlerimi, bir kuşkumu belirterek bitirmek istiyorum. Bizler belki, bireyi aşan güçlerin önemini vurgulamakta abartmaya kaçıyoruz. Doğrusu, ortam koşulları ne olursa olsun, dogmatizmin zincirlerini kırmakta ve özgün yollar aramakta, bireysel yiğitliğe iş düşmüyor mu?

İKİNCİ BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİ ve KEMALİZM

Tek Parti Döneminde Basın*

1925 Takrir-i Sükûn'undan 1945 Tan Olayı'na**

Bu dönemde basın özgürlüğünün olmadığını söylemek yetmez. Osmanlı Mutlakiyetinde de, basın hükümetin istemediklerini yazamazdı. TC'nin Tek-Partili zamanında ise, basın, hükümetin istediklerini yazardı.

Cumhuriyetin ilân edildiği ilk günlerde, gazetelerde, hükümetin muhalif İstanbul basınına karşı şiddetle harekete geçeceği yolunda haberler çıkıyordu. Basın-Yayın Genel Müdürlüğü (o zamanki adıyla, Matbuat ve İstihbarat Müdiriyet-i Umumîsi) bunları kesin bir dille yalanlamış, fakat kendisi de eskiden gazete (Mustafa Suphi'yle birlikte *İfham*'ı) çıkaran İçişleri Bakanı Ferit (Tek), bu bildiriyle hükümetin bağlanmasını istemeyerek, genel müdür Zekeriya (Sertel) Bey'in işine son vermiştir. Nitekim, bir ay sonra, İstanbul basınına yola getirmek için, Cumhuriyetin ilk İstiklâl Mahkemesi kurulmuştur.

* *Tarih ve Toplum*, Cilt 7, sayı 37 (Ocak 1987), s. 48-49.

** Bu konuda genel olarak bkz. Mete Tunçay, *T.C.'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)* ve Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)* (Ankara: Yurt Yay., 1981 ve 1986). [Daha sonra, bu yapıtlardan ilkinin Tarih Vakfı, ikincisinin ise İletişim Yayınları arasında yeni basımları yapıldı.]

Ağa Han ile Emir Ali adlı iki Hint Müslüman önderinin başbakan İsmet Paşa'ya, halifeliğin korunması için yazdıkları mektubun bazı gazetelerde yayımlanması üzerine, İstiklâl Mahkemesi *Tanin* başyazarı Hüseyin Cahit, *İkdam* başyazarı Ahmet Cevdet ve *Tevhid-i Efkâr* başyazarı Velid Ebüziyya beyleri yargılamıştır. Bu dava beratle sonuçlanmış olmakla birlikte, o zamanki Baro Reisi Lütfi Fikri Bey, *Tanin*'de basılan "Halife Hazretleri'ne Açık Arıza"sından dolayı, aynı mahkemece 5 yıl küreğe mahkûm edilmiştir.

TC'nin Tek-Parti dönemi, 4 Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu'yla başlar. Doğu'daki Şeyh Sait Ayaklanması vesilesiyle çıkartılan bu yasa, hükümete gazete kapatma yetkisi de vermişti. Kısa sürede, şu süreli yayın organları yasaklanmıştır.

Tevhid-i Efkâr, İstiklâl, Son Telgraf, Aydınlık, Orak Çekiç, Sebilürreşat, Tanin, Vatan, Yoldaş (Bursa), *Presse de Soir, Resimli (Ay), Hafta, Millet, Sada-yı Hak* (İzmir), *Doğru Öz* (Mersin), *Kahkaha, İstikbâl* (Trabzon), *Tok Söz, Sayha* (Adana) ...

Ayrıca, birçok gazeteci tutuklanarak Şark İstiklâl Mahkemesi'nce yargılanmışlardır. *Vatan* gazetesi açısından, bu olay sonradan şöyle anlatılmıştır.

Terakkiperver Fırka hükümetçe kapatıldığı zaman, gazetenin bunu tasvip eder bir makale yazması istenmiştir. Bu kanunsuz ve zararlı hareketi, demokrasiye vurulan bu darbeyi gazete tasvibe razı olmayınca, Ankara, Şark İstiklâl Mahkemesi'ne karşı gazeteyi korumaktan vazgeçmiş ve 1925 Ağustos iptidasında *Vatan* kapatılmış ve Ahmet Emin Yalman ile Ahmet Şükrü Esmer "tenkitlerle hükümetin nüfuzunu kırmak ve netice olarak Şark İsyanı'na meydan vermek" gibi garip bir isnatla Elâziz İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edilmiştir. Mahuf [korkutucu] bir hava içinde cereyan eden mahkeme, "yeni delil zuhurunda tekrar muhakeme edilmek üzere adem-i mesuliyet" kararıyla neticelenmiş, fakat bu münasebetle kapatılan gazetenin tekrar

neşrine 15 yıl müddet imkân verilmemiştir. (1923'teki İlk Kurtuluş ve Uzun Tatili Takip Eden Vatan'ın Son On Yıllık Faaliyetlerinin Hikâyesi- 19 Ağustos 1950 tarihli gazete eki.)

Gazetecilerin Şark İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanmalarının öyküsü, *Tarih ve Toplum*'un Yakın Tarihimiz'den Portreler dizisinde çıkan bir yazıda anlatılmıştı: Taha Toros, “Yaman Bir Muhalif: Abdülkadir Kemali [Öğütçü]”, Sayı 20, Ağustos 1985, s. 19-21. Ayrıca bkz. yine aynı diziden: Rasih Nuri İleri, “Suphi Nuri İleri”, Sayı 22, Ekim 1985, özellikle s. 16'daki fotoğraf.

* * *

Basının üstündeki sıkı denetim, 1925-1945 arasındaki yirmi yıl boyunca, iki olay dolayısıyla biraz gevşetilmiştir. Bunlardan biri, 1930'daki Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) deneyi; ötekiyse, 1939-1945 İkinci Dünya Savaşı'dır.

SCF'nin kendisinin bir yayın organı yoktu. Fakat çıkmakta olan gazetelerden *Yarın ve Son Posta* (İstanbul) ile *Halkın Sesi* (İzmir), havanın yumuşamasından yararlanarak, bu partiyi desteklemekle bir ölçüde eleştirici bir tutum takınabilmişlerdir. Basındaki rahatlama, SCF'nin üç buçuk aylık ömründen sonra çok sürmemiş; ancak daha birkaç yıl boyunca, resmî çizginin dışında bazı dergi ve kitaplar yayımlanabilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında, bazı gazetelerin hükümetin dış politika çizgisinin sağında ve solunda yayın yapmalarına göz yumulması ise, savaşı Müttefiklerin mi yoksa Mihver Devletleri'nin kazanacağını bilinmemesinden idi. Fakat bu görece “serbest”liği abartmamak gerekir. (Bknz. Cemil Koçak, “İkinci Dünya Savaşı ve Türk Basını,” *Tarih ve Toplum* Sayı 35, Kasım 1985, s. 29-31). Zaten, savaşın sonu da, hükümetin sol basına karşı düzenlediği dramatik bir hareketle noktalanmıştır. (Bknz. Alpay Kabacalı, “40. Yıldönümünde Tan Olayı”, *Tarih ve Toplum*, Sayı 24, Aralık 1985, s. 22-26)

Basının Tek-Parti döneminde serencamını izlemenin kolay bir yolu, devrin belli başlı on gazetecisini seçip, bunların yaşam öykülerine bir göz atmak olabilir. Bu gazetecileri şöyle bir sınıflamaya zorlayabiliriz:

Muhalifler

Köktenciler:

Arif Oruç (1895-1950) Kurtuluş Savaşı yıllarında önce Eskişehir’de Çerkez Ethem’in, sonra da Ankara’da Resmî TKF’nin organı olan *Yeni Dünya*, 1923’te İzmir’de *Yeni Turan* gazetelerini çıkarmıştır. 1929 sonlarında İstanbul’da *Yarın*’ı yayınlamaya başlamış, 1931’de bu gazete kapatılınca ertesi yıl basın özgürlüğü hakkında *Vatandaşın Birinci Hürriyeti* diye bir risale yazmıştır. Sonra Bulgaristan’a sığınmış, orada *Yarın* adıyla (ve Arap harfleriyle) muhalif neşriyatını sürdürmüştür. Daha ileriki yıllarda yurda dönmüş ve 1949’da Müstakil Sosyalist Parti’yi kurmuştur.

Mehmet Zekeriya (Sertel) (1890-1980) 1924’te yayınlanmaya başladığı *Resimli Ay* dergisinde çıkan, Cevat Şakir’in (Halikarnas Balıkcısı) bir yazısından ötürü Ankara İstiklâl Mahkemesi’nce üç yıllığına Sinop’a sürülmüştür. 1931’de *Son Posta*’yı çıkarırken, özel şeker şirketlerinin vurgunlarını eleştiren bir yazı nedeniyle üç yıl hapse atılmış, yarısını yatıp genel afla çıkmıştır. 1936’da Ahmet Emin ve Halil Lütfi (Dördüncü) ile *Tan* gazetesini yönetmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında birçok kereler gazetesi kapatılmış, kendisi de tutuklanmıştır.

Tutucular:

Velid Ebuziyya (1844-1945) Takrir-i Sükûn döneminde *Tevhid-i Efkâr* kapatılınca, bu dinci yazar gazeteciliği bırakmış, ancak Atatürk’ün ölümünden sonra, yaşamının son yıllarında *Zaman* adlı bir gazete çıkarmıştır.

Abdülkadir Kemalî (Öğütçü) (1888-1949) TBMM I. dönem Kastamonu milletvekili, İstiklâl Mahkemesi Başkanı, II. Grup üyesi. Cumhuriyetin başlarında Adana'da *Tok Söz* gazetesini çıkarmış; Şark ve Ankara İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılanmış, be-
 raat etmiştir. 1930'da kurduğu Ahali Cumhuriyet Fırkası bakanlar kurulunca kapatılmış, kendisi de yurtdışına kaçmıştır. Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye'ye dönmüş, avukatlık yapmış ve bir ara Bergama Ağır Ceza Mahkemesi Reisliğinde bulunmuştur.

Ortaçılar:

Ahmet Emin (Yalman) (1888-1972) 1923'te yayımlamaya başladığı *Vatan* gazetesinin kapatılmasından sonra, gazetecilik yapması yasaklanmıştır. On yıl sonra, Atatürk tarafından affedilmiş ve 1936'da haftalık *Kaynak* dergisini çıkarmıştır. Aynı yıl, Zeke-
 riya Sertel ve Halil Lütfi ile *Tan* gazetesini yönetmeye başlamış, ama 1937'de bu ortaklıktan ayrılmıştır. 1940'ta *Vatan*'ı yeniden yayımlamıştır. 1950'lerin sonunda hapse mahkûm olmuştur.

Hüseyin Cahit (Yalçın) (1874-1957) İttihatçı, *Tanin* başyazarı. 1925'te Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce Çorum'a süresiz olarak sürülmüş, sonradan affedilmiş, 1930'larda *Fikir Hareketleri* dergisini çıkarmıştır. Atatürk'ün ölümünün ardından, 4 Ocak 1939'da bir ara seçimle (V. dönem sonu) İstanbul milletvekili olmuş, VI.-VIII. Dönemlerde de aynı ilden, IX. Dönemdeyse (1950) Kars'tan milletvekili seçilmiştir. 1943-1947 yılları arasında *Tanin*'i yeniden çıkarmış, 1948'den itibaren *Ulus* başyazarlığını yapmıştır. 1950'lerde DP hükümetini eleştiren bir yazısı nedeniyle hapse mahkûm olmuş, fakat hastalık ve yaşlılığı nedenleriyle cumhurbaşkanı Celâl Bayar tarafından bağışlanmıştır.

İktidar Yanlıları:

Yunus Nadi (Abalioğlu) (1879-1945): *Cumhuriyet*'in sahip başyazarıdır. TBMM I. Dönem İzmir, II. Dönem Menteşe, III.-IV. Dönemler (1943'e kadar) Muğla milletvekili.

Necmettin Sadık (Sadak) (1890-1953): *Akşam*'ın başyazarıdır. TBMM III.-VIII. Dönemler Sivas milletvekili. (1927-1950)

Falih Rıfki (Atay) (1893-1971): *Hakimiyet-i Milliye/Ulus'un* başyazarıdır. TBMM II.-IV. Dönemler Bolu, V.-VIII. Dönemler Ankara milletvekili.

Hakkı Tarık (Us) (1889-1956) *Kurun/Vakit*'in sahip ve başyazarıdır. TBMM II.-V. dönemler Giresun milletvekili. Matbuat Cemiyet Reisi. Kendisinden daha uzun süre (III. ve IV. Dönemler Artvin, V.-VIII. Dönemler Çoruh) milletvekilliği yapan kardeşi Asım Us (1884-1956) anılarıyla Tek-Parti kulisine ışık tutmaktadır.

Duyduklarım-Duygularım-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler (İstanbul: Vakit M., 1964) ve *1930-1950 Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları* (İstanbul: Vakit M., 1966).

Şurasını da belirtmek gerekir ki, bu gazetecilerin –hatta muhalif olanların– birbirleri hakkında söyledikleri, acaba bu gibi insanlara anlatım özgürlüğü tanınması doğru muydu diye düşündürecek niteliktedir. Yunus Nadi ile Arif Oruç'un yıllarca küfürleşmeleri çok ünlüdür. Daha nezih birkaç eleştirme-yerme örneği verelim:

- Zekeriya Sertel'in anılarından bir bölüm (*Hatırladıklarım 1905-1950* [İstanbul, 1968], s. 116-17)

“Cumhuriyetin ilanı sıralarında *Tanin* gazetesinde Hüseyin Cahit Yalçın bile, o vakit Mustafa Kemal'e karşı gelmiş olmak için, halifelik lehinde yazılar yazmıştı... Hüseyin Cahit eski İttihatçıydı. Bütün İttihatçılar gibi, Mustafa Kemal'in büyük başarısını çekemiyordu. Onu halkın gözünde küçük düşürmek için Ankara'ya durmadan hücum ediyordu. En büyük iddiası, Mustafa Kemal'in Ankara'da bir askerî diktatörlük kurması ihtimali idi. Öteki gazeteciler, Velit Ebuzyiyya ve Hüseyin Cahit gibi açıktan açığa hilafet taraflısı görünmemeye çalışıyorlardı. Fakat Ankara'ya karşı cephe almışlardı. Hiç kimse cumhuriyeti savunmuyordu... Ahmet Emin Yalman Vatan gazetesinde imâlî yazılarla Mustafa Kemal'in diktatörlük kurmak istediğini anlatmaya çalışıyordu.”

-Bunlar da Ahmet Emin'in anılarından (*Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, cilt 2 [İstanbul, 1970], s. 143).

"Cumhuriyet'le olan münakaşa, Nadi Bey'in Üniversite'de vazife gören Alman Profesörleri'nin kovulmasına dair yazdığı şiddetli yazı yüzünden kopmuştu... Nazik bir cevap verdim, profesörleri savundum. Yunus Nadi sert ve haşın cevaplar verdi. Münakaşa kızıştı, Türk basın tarihinde görülen en sert münakaşalardan bir şeklini aldı..."

Malta sürgünlüğünden sonra, "Cahit Bey son derecede menfi bir adam oldu ve kendi kendini lüzumsuz derecede küçülttü." [Cilt 3, s. 230]

[Zekeriya Sertel (ve Halil Lütfi) hakkında: Cilt 3, s. 241-42]'Arkadaşların kalışlığı... kahbelik...]